

Објективност и савјесност са којом је писан овај рад заслужују признање. Иако аутор не претендује на исцрпно излагане теме, о чему и сам говори, с обзиром на мноштво коришћених нових података, за нас је овај рад значајан. Значајан је и по томе што у њему налазимо нашу на дјелу доказану вјерност принципима интернационализма и пролетерске солидарности.

Мирослав Лукетић

БАТРИЋ ЈОВАНОВИЋ, КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЦРНОЈ ГОРИ 1919—1941,

Београд, 1959 „Војно дело“, 344*

Период наше најновије историје од стварања југословенске државе 1918, односно КПЈ 1919, па до почетка Народноослободилачке борбе и Народне револуције наших народа, и поред свог значаја, доскора није био предмет систематскијег научног истраживања. Изучавање овог периода било је отежано непостојањем најзначајније архивске грађе, која је добрим дијелом у току рата уништена. Посебно је отежано изучавање историје КПЈ, чија архива, због специфичних услова илегалног рада, није могла бити сачувана. Послије рата основане су научне установе: институти, архиви, заводи, музеји и др., с посебним задатком да изучавају нашу најновију историју, у првом реду историју радничког покрета, КПЈ и Народне револуције. Ове установе су интензивније почеле да раде на прикупљању, сређивању и обради грађе о овом периоду и већ су почеле да дају резултате свог рада. Нарочито плодна била је у том погледу 1959, јубиларна година СКЈ.

До појаве књиге Батрића Јовановића, **Комунистичка партија Југославије у Црној Гори 1919—1941**, није било већих радова који би цјеловитије обрађивали овај значајни период у развоју наше Партије. Појавом Јовановићеве књиге овај период први пут добија такву обраду. Дјелатност КПЈ у овој књизи излаже се по поглављима, којих има 12: **Уједињење Црне Горе са Србијом, Положај Црне Горе у капиталистичкој Југославији, Легални период рада КПЈ 1919—1920, КПЈ у Црној Гори 1921—1929, КПЈ у Црној Гори 1929—1932, КПЈ у Црној Гори 1932—1937, КПЈ у Црној Гори 1938—1941, Разноврсност форми рада КПЈ, Борба КПЈ за самоопредјељење црногорског народа, Методи класног непријатеља у борби против КПЈ, 27 марта 1941, КПЈ у априлском рату.** На крају аутор саопштава изворе и литературу, које је користио за свој рад. Књига има регистре: а) имена личности, б) назива држава,

* У приказу сам се користио дискусијом са састанка који је поводом књиге организовао Историски институт. У дискусији су учествовали: Саво Ерковић, Димо Вујовић, Љубо Анђелић, Гојко Вукмановић, Зоран Лакић и Радоје Пајовић.

мјеста и географско-топографских објеката и ц) партиских форума и организација, што је чини практичном за употребу. Период 1919—1932 чини једну трећину књиге, док је период 1932—1941, иако временски мањи, два пута већи. Узрок томе је вјероватно већа партиска активност, постојање већег броја докумената из овог периода и свјежија сјећања савременика.

Ова књига је била замишљена као увод у рад о Народноослободилачком рату и Социјалистичкој револуцији у Црној Гори, али је, с обзиром на њен обим, а споразумно са издавачким предузећем „Војно дело“, штампана као посебна књига. Она, по ријечима аутора, чини цјелину са дјелом о Народноослободилачком рату, чија прва књига треба ускоро да се појави код истог издавача у едицији „Из ратне прошлости наших народа“.

Аутор је приликом писања овог рада имао прилично тешкоћа: у првом реду, врло мали број сачуваних партиских докумената и непостојање озбиљнијих радова, студија и монографија који би исцрпније расвијетлили поједине проблеме из историје КПЈ (у овом периоду), а који су нужни и неопходни при писању историје једног периода. Због помањкања партиских докумената, аутор је био упућен на сачувана документа полицијских архива и на написе грађанске штампе, према којима се, због њихових специфичности, мора бити врло критичан, што, такође причинљава тешкоће. Недостатак писаних извора аутор је у извјесној мјери надокнадио обимним коришћењем изјава савременика, учесника у догађајима (аутор наводи преко 260 савременика који су му дали изјаве), али је тај вид документације претстављао посебне тешкоће, јер су подаци у изјавама људи субјективни и доста несигурни, а често и контрадикторни.

Јовановић је у свом истраживању дошао до значајних резултата. Он износи обиман чињенички материјал из којег се може видјети разноврсна и богата партиска активност и форме дјеловања КПЈ у току двадесетогодишњег њеног постојања и револуционарног пута до почетка Народноослободилачког рата, у чему у првом реду и лежи значај књиге. Он саопштава многа непозната и досад недоступна документа, која ће и за будуће истраживаче претстављати костур за изучавање овог периода.

С обзиром на то да је књига рађена с научним претензијама, сматрамо да треба указати на неке њене пропусте и недостатке. Аутор књиге није човјек којему је изучавање историје главни посао (те није могао сасвим да му се посвети), па је то оставило видног трага у књизи. Има се утисак као да аутор није имао довољно времена на располагању, па је штета што толико богатство података није боље укомпоновано, тако да је књига остала недорађена, углавном на нивоу саопштавања грађе.

Неке главе у књизи изгледају као уметнуте. Овдје мислимо у првом реду на VIII главу **Разноврсност форми рада КПЈ. О син-**

дикатима је раније опширно говорено, а у овој глави им се посвећује једна страница! Слично је и са **Омладином, Радом Партије** на селу и др.

Добија се утисак да је аутор желио искористити у овом раду сваки докуменат на који је наишао. Као резултат тога јавља се поглавље о сарадњи са полицијом других земаља, које је на овом мјесту непотребно, а осим тога и не односи се на Црну Гору. Слично је и са поглављем о антикомунистичкој активности цркве, које је аутор писао на основу јединог документа, желећи да га по сваку цијену искористи на овом мјесту. То се запажа и на другим мјестима у књизи, тако да су многи документи уметнути и без чврсте везе са материјом о којој се говори.

Аутор прихвата општепознату периодизацију историје Партије 1919—1941, али, чини нам се, није довољно указао на значај 1934—1935, која у историји КПЈ у Црној Гори чини прекретницу (у позитивном смислу) — када је Партија могла успјешно да организује и такве акције као што су Фебруарске демонстрације 1935 г.

Иако једну главу (14 страница) посвећује положају Црне Горе у бившој Југославији, гдје се говори и о економском положају, може се примјетити да историски развитак КПЈ није дат у свјетлости економско-друштвених збивања. Аутор је избјегавао давање оцјена и закључака о појединим проблемима и догађајима, а ако је то гдје и учинио, онда је то било одвећ круто. Најчешће је умјесто оцјена давао ставове из предратне партиске штампе и других предратних материјала, које је диктирала ондашња моментална политичка ситуација, али који су већ превазиђени. Многе проблеме је недовољно расвијетлио и обрадио без темељитијих анализа, не упуштајући се у разјашњење њихових узрока, и обрађује их више хроничарски. Аутор је морао имати више мјере у одабирању и интерпретирању проблема, критичкије се односити према изворима, нарочито према коришћеној литератури. У обради појединих проблема је једностран. Није увијек комбиновао писане изворе са усменим (изјавама), него понегдје користи само једну врсту извора. Често и за неке најмање сигнификантне изворе, а за многе важне, нове и непознате податке не наводи га. Негдје му је навођење извора произвољно. Истиче да су му дали податке о раду Покрајинског комитета КПЈ људи који у то вријеме нијесу били ни чланови КПЈ! Хронолошка недоследност је очита. Негдје је испољавао тежњу за сензационалношћу, која је у оваквом раду непотребна. Аутор се на моменте заборавља, па употребљава и такве изразе који нијесу уобичајени у озбиљним научним радовима (нпр.: Спасојевић неће преварити свога послодавца, стр. 20). Неке формулације су умногом произвољне и помало нелогичне, а гдје није било података служи се и нагађањима (Јован Пламенац организатор зеленашког устанка **вјероватно за добре паре** — стр. 39).

У борби око уједињења Црне Горе са Србијом аутор види само двије династичке струје (бјелаше и зеленаше, односно присталице династије Карађорђевића и Петровића). Једна је за безусловно уједињење, а друга је за самосталну Црну Гору под династијом Петровића. У овој посљедњој он види само присталице краља Николе, а не и противнике онаквог уједињења, иако се зна да је и ових било. Неке догађаје само региструје са једном једином реченицом. (Штрајк обућара у Цетињу од 17 XI 1927, стр. 96. — По нашем мишљењу, требало му је посветити више простора или га не регистровати.)

Осим наведених недостатака, аутор је направио и многе грешке фактографске природе, па ћемо овом приликом на неке указати.

На страни 14 каже да је краљ Никола са својом владом (sic!) емигрирао. Познато је да су емигрирали краљ Никола и претсједник владе Лазар Мијушковић (напустили су Скадар 20 односно 19 јануара 1916). Међутим, други министри (Ристо Поповић, Марко Радуловић и бригадир Радомир Вешовић) остали су у земљи. Они су и донијели одлуку о капитулацији црногорске војске и наставили започете преговоре о миру.

На истој страни говори о Радничком савезу у Бару, Јовану Хајдуковићу и његовим заслугама на организовању радника у Цетињу, Никшићу и Подгорици. Овакво мишљење о Радничком савезу и Јовану Хајдуковићу све више се укорјењује. Невјероватно је да је 1903 године у Бару било 243 организована радника, тим мање кад се зна да тада није било ни једног већег предузећа које би могло упослити толико радника, нити су пак тада извођени већи грађевински радови. Нијесу познати ни подаци да је Јован Хајдуковић стајао на позицијама научног социјализма и да је био неки социјалистички трибун и као такав радио на организовању радника у Цетињу, Никшићу и Подгорици.

Нетачно је такође и тврђење да је „Напријед“ социјалистички лист (стр. 16). То је лист једне групе црногорских емиграната, који стоје на великосрпским позицијама, и нема социјалистичког обилежја.

Аутор наводи ослобођење Подгорице и Никшића од аустроугарске окупације (стр. 17), а испушта ослобођење Андријевице и Берана, које је исто тако важно. У овом крају народ је масовно устао и успио да ослободи поменуте градове од окупатора прије него је II Југословенски пук кренуо из Пећи. Испада да су српске трупе под борбом ослободиле Цетиње (стр. 17); међутим, оне су једноставно ушле без борбе. Чланови **Извршног Централног одбора за уједињење Србије и Црне Горе** били су само Светозар Томић, Петар Косовић, Јанко Спасојевић и Милосав Раичевић, а нема „и других“ чланова Одбора.

На страни 21 наводи се да је Црна Гора, одлуком Велике народне скупштине у Подгорици, постала и де факто и де јуре дио

Краљевине Србије. С обзиром на то да су се у Црној Гори налазиле и српске трупе, она је де факто тим актом постала саставни дио Србије, али де јуре није, јер велике силе нијесу тај акт тада признале, а осим тога Србија је још мјесец дана послерије Подгоричке скупштине држала свога посланика код Црногорске владе.

Мислимо да би исправније било рећи да је у неким крајевима Црне Горе дошло до оружаног отпора против онаквог уједињења, стр. 24.

Не дијелимо ауторово мишљење ни да је већина главара краља Николе била за обнову црногорске краљевине под династијом Петровића (стр. 27). Напротив, више их је било за уједињење. Сви дивизијари, већина бригадира, сви претседници црногорских влада и многи министри, били су за уједињење, док је за краља Николу био углавном средњи главарски слој (командири и капетани).

Не би се могло рећи да је циљ Италије био рестаурација Црне Горе (стр. 29). Италијанска влада је, уствари, помагала зеленаше не из неких сентименталних обзира према Црној Гори, него је имала свој одређени план: притисак на Београд и савезнике због Јадранског питања.

На страни 33—34 аутор цитира наређење Врховне команде од 3 децембра 1919 Штабу Друге армије да изда заповијест команданту Зетске дивизијске области да овај „предузме најенергичније мјере према побуњеницима и мештанима и уведе мир што пре у Црној Гори“. Одмах иза тога аутор погрешно закључује: „Великосрпској буржоазији се журило, јер уједињење и нова држава још нијесу били добили међународно признање“ Међутим, држава СХС била је тада званично призната. Мјесец дана након формирања прве заједничке владе краљевине СХС признала ју је влада Норвешке (26 I 1919). Затим су то учиниле Сједињене Америчке Државе (7 II), Грчка (28 II) и Швајцарска (6 II). Три велике савезничке силе — Енглеска, Француска и Италија — једно вријеме су одуговлачиле њено признање. Формално признање од француске владе СХС је добила, најзад, 2 IV 1919, а од Енглеске 6 IV, док ју је Италија признала тек 28 VI у Версаљском уговору. Тако је у вријеме о коме Јовановић говори питање признања нове југословенске државе било скинуто с дневног реда.

На страни 51 (напомена 18) и стр. 100 аутор истиче да је 3 септембра 1931 Краљевина СХС преименована у Краљевину Југославију и подијељена на девет бановина и да је тада постала и Зетска Бановина.¹ Међутим, Краљевина СХС добила је назив Југославија 3 октобра 1929, „чиме је она добила нови сјај и величину, као резултат вјековних тежњи нашег народа“,² када је поди-

¹ Један од приказивача Јовановићеве књиге понавља исту грешку, па чак њоме и приказ почиње (Побједа 13 децембра 1959).

² Службени гласник Зетске бановине бр. 2, 30 XI 1929. Цетиње.

јељена и на бановине. Управа Зетске бановине, умјесто **Службеног гласника Зетске области**, покреће 2 новембра 1929 **Службени гласник, званични орган Зетске бановине Краљевине Југославије**. Политика од 7 новембра 1929 објавила је да ће се 10 новембра исте године извршити ликвидација жупанија (области), „а 11 новембра бановине ће почети да функционишу“ Већ 8 новембра 1929 објављен је у **Политици** и Закон о банској управи.

На страни 78 пише да су Обзномом КПЈ и класни Синдикати стављени ван закона. Тачно је да је после Обзнане, растурањем партиских и синдикалних организација, био онемогућен њихов рад. Али КПЈ није још била и формално стављена ван закона. Обзномом није престао имунитет комунистичким посланицима, а још увијек су постојале и неке комунистичке општине. Тек Законом о заштити јавног поретка и безбедности у држави КПЈ је коначно стављена ван закона.

Поводом злочина Орјуне у Трбовљу (1924 године) аутор пише да је партиска организација у Подгорици организовала демонстрације против бијелог терора у мају (sic!) 1924 године. То је немогуће. Познато је да је сукоб између орјунаша и рудара у Трбовљу избио 1 јуна 1924. Демонстрације у Подгорици одржане су у току јуна.³

Говорећи о неправилној расподјели репарација истиче да су комунисти том приликом организовали велики опозициони збор у Подгорици на коме је учествовало око 2.000 људи (стр. 96—97). Аутор је пропустио да на овом мјесту истакне и још једну врло значајну акцију коју су комунисти такође организовали истим поводом. То је штрајк црногорских шофера који је избио 11 XII 1927, а у којем је учествовало око 450 шофера.⁴

Аутор пише да је Трећа покрајинска конференција КПЈ за Црну Гору одржана 1929 у Котору (стр. 104). Колико нам је познато, Трећа покрајинска конференција одржана је у Подгорици. Такође нам није познато нити је негдје забиљежено да је Партија у Подгорици (1935) организовала велике демонстрације „против фалсификовања воље народа на петомајским изборима“ (стр. 120). Приликом обраде фебруарских демонстрација (стр. 115—118) аутор је пропустио да спомене и демонстрације у Пећи, јер је то била територија ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Космет.

Приликом доласка Милана Стојадиновића у Подгорицу 1935 године комунисти су организовали демонстрације, само је нетачно

³ Види о томе: Историски институт, Архив ЦК СКЦГ I 3—1 (25) — рукопис Станка Драгојевића.

⁴ Види: Радни народ од 15 XII 1927.

наведен 26 децембар као датум тих демонстрација (стр. 123). Стојадиновић је дошао у Подгорицу 25 септембра.⁵

У поглављу о одјеку грађанског рата у Шпанији (стр. 151) Јовановић истиче да је 1 августа 1936 Партија приредила велике антифашистичке демонстрације у Подгорици на којима се клицало шпанској републици и да је полиција том приликом ухапсила 50 комуниста. У сачуваним архивским и другим документима нијесмо наишли ни на један податак о овом догађају, а тешко је вјеровати да је у то вријеме, када се око 250 црногорских комуниста, похашпених у провали, налазило у затвору, могло бити похашпено 50 комуниста из Подгорице. Вјероватно је да се ово односи на антифашистичке демонстрације у Подгорици од 1 августа 1935 г.

У књизи се наводи (стр. 170) да је Светислав Хођера, шеф Југословенске народне странке, покушао у току 1938 да одржи збор у Бару. Долазак Хођерин у Бар био је, међутим, у августу 1935, што је забиљежила и грађанска штампа (**Слободна мисао**, Никшић, бр. 28, од 25 августа 1935). Хођера се појавио за вријеме одржавања једног опозиционог збора, али му учесници, како пише **Слободна мисао**, нијесу дозволили ни да изиђе из аутомобила. Није познато да је Хођера и 1938 долазио у Бар.

Штрајку грађевинских радника у Подгорици (1937 године) дао је простора колико и неупоредиво значајнијем Трошаринском штрајку у Беранама. Аутор није утврдио ни када је штрајк почео, иако то није било тешко, с обзиром на то да му је тадашња и грађанска и радничка штампа дала широк публицитет. О њему су доносили написе **Зета**, **Слободна мисао**, **Радничке новине**, **Радник** и др. Да је консултовао ове изворе, аутор је могао лако утврдити да је штрајк отпочео 7 септембра.

Говорећи о Конкордату и демонстрацијама против Стојадиновићеве владе и фашизације земље, аутор погрешно наводи да је Конкордат закључен 1937. Влада М. Стојадиновића закључила је

⁵ Ово се не може узети као штампарска грешка, јер је Јовановић и у једном напису у Пobjеди од 28 IX 1958 исто написао. Види о путу Милана Стојадиновића по Црној Гори: Држ. архив ФНРЈ Ф—4 А1 МСА (Разне молбе из Црне Горе). У извјештају Покрајинског комитета од 2 XI 1935 — Зембиљу пише о овом догађају сљедеће: „У најновије вријеме имали смо демонстрације у Подгорици приликом доласка Стојадиновића која је преведена са захтевима Народ. Фронта (на Цетињу и околини било је превентивно хапшење свих компромитованих). Ова демонстрација због које је било око 50 ухапшених је добро одјекнула и имала је ефекта“ (Историски записи 1/1959, 250). Ево шта је један провинциски лист (Глас Бoке бр. 145, Котор, 28 септембар 1935) забиљежио о посјети Милана Стојадиновића Подгорици: „25 о. мј., у 9 сати прије подне, г. министар претсједник и г—г. министри присуствовали су свечаности освештања и постављања темеља жељезничкој станици у Никшићу. Из Никшића, истог дана, преко Даниловграда, г. претсједник и г—г. чланови владе кренули су за Подгорицу. У 1 сат послје подне Подгорица је приредила г—г. министрима свечан дочек...“.

конкордат с Ватиканом 1935 године, а 1937 поставило се питање његове ратификације.⁶

Користећи литературу о **Удару** Јовановић је дошао до погрешног закључка да је **Удар** илегални орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак, Косово и Метохију излазио током 1934, 1935 и 1936 године. Међутим, **Удар** је излазио само у току 1935 године. Сачувана су два броја **Удара** (бр. 2 и двоброј 5—6) и непотпун полицијски препис једног броја (бр. 2). Из сачуваних бројева се може видјети, иако су у цјелини слабо читљиви, да на њима пише: „**Удар**, орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Приморје, година I, август 1935, бр. 2“ На сачуваном двоброју пише: „**Удар**, орган. година I, новембар—децембар 1935, бр. 5—6“. По сачуваним примјерцима може се закључити да **Удар** није излазио 1934 године. Како је број 2 **Удара** изишао за август, а број 5—6 за новембар и децембар, намеће се закључак да је **Удар** излазио мјесечно, те да је, према томе, **Удар** покренут у јулу 1935 када је изишао његов први број. Теже се могло утврдити да ли је **Удар** излазио и у току 1936 године, али проучавањем постојећих извора и ондашње ситуације у КПЈ може се доћи до исправног закључака. Како је крајем 1935 и почетком 1936 године отпочела провала у партиским врховима, то је Покрајински комитет у Црној Гори претпостављао да се она може проширити, па је обустављено издавање **Удара** у 1936 години. То потврђује и изјава једног члана Покрајинског комитета пред полицијом у Дубровнику. Није искључено да је неки примјерак **Удара** из 1935 умножен почетком 1936, или да је посљедњи двоброј (5—6) за 1935 штампан почетком 1936, али је сигурно да ниједан број **Удара** за 1936 није штампан.

Борби КПЈ за самоопредјељење црногорског народа аутор посвећује нешто преко три странице (283—286). Аутор без резерве прихвата став IV Конгреса КПЈ по националном питању. Под утицајем Коминтерне, која се плашила напада западних капиталистичких држава на СССР, IV Конгрес је заузео став о разбијању Југославије, јер се и она убрајала у земље које су долазиле у комбинацију за интервенцију. Отуда и став у Резолуцији IV Конгреса да ће Партија „најпуније помагати све акције маса к образовању независне Црне Горе.“

---

⁶ О томе опширно пише д-р Иван Рибар (Политички записи III, Београд 1951, 149—157).

У књизи има и других грешака и пропуста, али су оне ситније те на њих нећемо указивати овом приликом.

И поред грешака и недостатака, књига Батрића Јовановића претставља значајан прилог историји КПЈ у Црној Гори, из којег читалац може да се упозна са многостраном двадесетогодишњом активношћу и успјесима Комунистичке партије у овој Републици. Ова књига не исцрпљује овај важан период у историји КПЈ у Црној Гори, али ипак попуњава једну празнину која је до сада постојала.

Радоје Пајовић

МОМА МАРКОВИЋ И ИВАН ЛАЂА, ОРГАНИЗАЦИОНИ РАЗВИТАК КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (СКЈ)

Култура — Београд, 1960, стр. 115

Протекла (1959) година је била богата разним прилозима, чланцима и књигама на тему напредног покрета и револуције у нашој земљи. Истина, у највише случајева књиге које су третирале питања из револуционарне прошлости нијесу конкретно рјешавала поједине необрађене проблеме. Више су оне служиле да информишу, односно да на популаран начин саопште истину о једном тешком периоду у историји наших народа. Но, било их је, приличан број, које су уносиле новине у тумачење догађаја и рјешавање проблема о којима говоре. И једне и друге добро су дошле не само широј читалачкој публици, која их прати из радозналости, већ и историчару, којему је струка и задатак изучавање револуционарног покрета у нашој земљи.

За књигу Моме Марковића и Ивана Лађе — Организациони развитак Комунистичке партије Југославије (СКЈ) — може се рећи да даје основе о организационом развитку КПЈ, односно СКЈ кроз четрдесетогодишњи период њеног постојања и дјеловања. Заиста, она је испуњена подацима о организационој структури и бројности партиског чланства кроз читав период растења КПЈ, односно СКЈ, почевши од Првог конгреса у Београду 1919 па све до последњег — Седмог конгреса у Љубљани 1958. Она даје „кратак преглед организационог развитка Партије, њених форми и методе дјелатности у разним фазама и раздобљима њене историје“, како су аутори истакли у напомени. Но, аутори су у излагању морали да дотакну и обраде важније догађаје из историје народа Југославије, како би у том cjеловитом склопу проблема и догађаја што јасније приказали организациони развитак КПЈ, односно СКЈ. Одмах се мора истаћи да су у томе сасвим успјели.